

N. Kurmanov, S. Baktymbet, A. Baktymbet, A. Satbayeva

Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Astana, Kazakhstan
n.a.kurman@mail.ru

LABOUR MIGRATION AND REMITTANCES: STRATEGY FOR SURVIVAL OR DEVELOPMENT?

Abstract. The article is devoted to an actual problem of labor migration, the study of remittances and their role in the lives of migrant households. Remittances are used in migrant households in Central Asia primarily for the purchase of consumer goods. Since labor migration flows in the region tend to increase, and the volume of remittances increase, it becomes much more urgent to use the remittances not only for consumption, but also for development. To develop the programs on the use of remittances for the development of outcomes in the countries and for the achievement there is a need to study the problem comprehensively: the volumes and methods of transfers, their role in migrant households and national economies.

Key words: Labour migration, Migrant remittances, Central Asia, Kazakhstan

ӨОЖ: 339.727

Н.А. Курманов, С.С. Бактымбет, А.С. Бактымбет, А.Ж. Сатбаева

Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университеті, Астана қ., Қазақстан

ЕҢБЕК МИГРАЦИЯСЫ ЖӘНЕ АҚША АУДАРЫМДАРЫ: КҮН КӨРІС СТРАТЕГИЯСЫ НЕМЕСЕ ДАМУ СТРАТЕГИЯСЫ?

Аннотация. Мақала еңбек миграциясы ресурстарының көкейкесті мәселесіне, аударма ақшаның зерттелуіне және оның мигранттық үй шаруашылық өміріне арналған. Аударма ақшалар бірінші кезекте Орталық Азияның мигранттық үй шаруашылықтарында тұтыну тауарларын иемдену үшін пайдаланылады. Өңірде еңбек көші-қон ағындары ұлғаюға бейім болғандықтан және ақша аударымдары көлемі ұлғайып жатқандықтан, ақша аударымдарын тұтыну үшін пайдалану ғана емес, сонымен қатар даму мақсаты да қолға алынады. Аударымдарды, бағдарламаларды жергілікті жерлерде қолдану және дамыту үшін бұл проблеманы жан-жақты қарастыру керек.

Түйін сөздер: еңбек миграция, мигранттардың ақша аударымдары, Орталық Азия, Қазақстан.

1. Кіріспе. Халықаралық көші-қон ұйымының есебіне сәйкес, халықаралық мигранттардың саны бүкіл әлемде 2000 жылы 173 млн адамнан, 2014 жылы 244 миллион адамға дейін өсті. Бұл көрсеткішке шамамен 20 миллион босқындар кіреді. Тиісінше, еңбекші мигранттарының жылғы ақша аударымдарының көлемі өсті.

Халықаралық көші-қон ұйымы (ХКҚҰ), Мигранттардың (мигрант аударымдары) аударымдары, кең мағынада - бұл мигранттардың немесе өз елдерінен шыққан мигранттардың немесе иммигранттардың өз туыстарына ақша жіберуі. Сондай-ақ аударымдарға инвестициялар, салымдар немесе өздері шыққан елге мигранттардың қайырымдылық жарналары қамтылуы мүмкін, бұл көші-қонға байланысты бүкіл қаржы ағындарын жабу болып табылады.

Ақша аударымдары тікелей шетелдік инвестициялардан кейінгі екінші орында болып табылады. 2015 жылға арналған Дүниежүзілік банктің мәліметтері бойынша, осы елдердің (Тәжікстан, Молдова, Қырғызстан және Косово) төртеуі жалпы ішкі өнімнің (ЖІӨ) құнының ақша аударымдарының үлесі бойынша он елдің арасында болды, өйткені көші-қон және ақша аударымдары, мигранттардың мәселелері, Еуропа және Орталық Азияның (ЭОА) көптеген елдері үшін өте маңызды болып табылады. Көптеген ЭОА елдерінде соңғы жылдары еңбек мигранттарының ақша аударымдарының көлемі өсуде.

Осы елдердің көпшілігінде, экономикалық өсу - сондай-ақ, кедейлікті қысқарту саласындағы жетістіктер - шетелдегі көші-қон және ақша аударымдары динамикасына және үрдістерге тығыз ұштасып жатады.

Шетелде барған сайын ақша аударымдары бойынша зерттеу және олардың мигрант үй шаруашылықтарының өміріндегі өз рөлі жүзеге асырылады. Халықаралық ұйымдардың глобалды есептері (КХҰ, ХЕҰ, Дүниежүзілік банк), соңғы жылдары ұлттық экономикалардағы ақша аударымдарының өсін келе жатқан рөлін атап өтетін ақша аударымдарына арналған бөлімдер бар.

Дүниежүзілік банк жүргізген зерттеуіне сәйкес, дамушы елдердің ішкі жалпы өнімдегі үлесі ақша аударымдары ретінде анықталады еңбекші-мигранттардың жалақылары мен олардың ақша аударымдары кедейлікті азайту үшін маңызды статистикалық рөл атқарады. Орта есеппен, ЖІӨ-нің халықаралық ақша аударымдарының үлесінің 10% - ға артуы, кедейлікте өмір сүретін адамдардың үлесінің 1,6% -ға азаюына әкеледі. Ғалымдардың тұжырымдауынша, халықаралық мигранттардың жетекші шетелде тұратын халықтың үлесі ретінде 10% -ға артуы кедейлікте тұратын халықтың үлесінің 1,9%-ға төмендеуіне әкеледі.

Әдебиетке шолу. 2015- жылы Ұлыбританияда көші-қон саласындағы ең ықпалды және беделді ғалымдардың шығармашылығына арналған мақала жарияланды [1]. Жүз халықаралық ең үздік дәйектелген көші-қон зерттеулері саласындағы жұмыстардың ішінде (кітаптар мен мақалалар), ең жиі қолданылатын жүз жетекші авторлардың ішінде, ТМД-ның бірде-бір ғалымы жоқ, атап айтқанда халықаралық және ішкі миграция зерттеулері қалыптасқан болып есептелетін Ресей де бұл тізімде жоқ.

Батыс көші-қон әдебиеті Еуразиялық көші-қон жүйесіне аз көңіл бөлетінін атап өту маңызды. Бұл статистикалық материалдың нақты болмауына байланысты, бірақ біз оған басқа да себептер ықпал етеді деп санаймыз. Көші-қон ағынын зерттеу посткеңестік өңірде интеграцияны нығайту деген қорытындыға әкелуі мүмкін, бірақ бұл батыстың бұл салаға деген көзқарасымен сәйкес келмейді. Батыстың ғылыми қоғамдастық саясаты Вена халықаралық дамыту орталығында тұжырымдаған ұстанымын қорғайды: «ТМД аймағы» аталып кеткен ортақ ұйымның негізінде ортақ жүзеге асатын жұмыстары аз екендігін білдіреді» [2].

Кесте индексі мынадай дәйектелген жұмыстарды қамтиды: 1885 жылы Е.Равенштайнның (Ravenstein) көші-қонның теориялық негізін қалыптастырған «Көші-қон заңдары» жұмысын қамтылды; 1918 жылы У. Томас және Ф. Знанецки (Thomas, Znaniecki), жұмыстарында бірінші Еуропа мен Америкада поляк шаруалар көшін оқуға жеке құжаттардың (өмірбаяны) талдау әдісі қолданылады; сауалнамалары қала әлеуметтану дамуына үлес қосқан 1928 жылы Р. Парктің (паркі), атап айтқанда, қалаларды талдау туралы экологиялық көзқарасы әзірленді және оның идеялары осы күнге дейін өзекті болып отыр. Тізімге, сондай-ақ басқа да ғалымдардың соңғы жұмыстары енгізілген: J. Bordzhasa (Borjas), С. Сарай (құлыптар), D. Massey (Massey), A. Portes (Portes), Дж Харрис және М. Тодаро (Harris, Todaro), Е. Тейлор (Taylor) және т.б. және ол 2014 - жылғы басылымдармен аяқталады [2].

Қазақстанның маңызды жұмыстарының бірі танымал тарихшы және этнолог Н. Масановтың «Қазақстанның көші-қон метаморфозасы» болып табылады, мақалада автор елдегі табиғи-климаттық, шаруашылық-экономикалық, саяси, этно-мәдени және әлеуметтік-психологиялық күрделі қарым-қатынас тарихы мен ұйымдасқан қозғалысымен және басқа да жағдайлар мен факторларды талдайды [3].

25 жылда көші-қон мәселелері бойынша жарияланымдарды талдау негізінде біз бір жағынан, белгілі бір деректер жинағымен жинақталу жайлы айтсақ, ал екінші жағынан еңбек көші-қоны және ақша аударымдары мәселелерін қоса алғанда зерттеулер, тұрақты кемшіліктер қалыптастыру жайлы айтуға болады.

В.А. Корещкой-Гармаштың ғылыми мақаласында «Сыртқы еңбек мигранттарын пайдалану артықшылықтары теріс экономикалық феноменін жабады - деп аяқталады: Мигранттардың өз елдеріне ақша аударымдары түрінде қолма-қол ақша экспортын жіберуі трансшекаралық операциялардың теріс балансын қалыптастырады. «Бұл, әрине, мемлекеттегі ұлттық қауіпсіздікке қауіп болып табылады» [4].

ТМД-ның түрлі елдерінде 2000 - жылдары еңбек көші-қонының және мигранттық пайданың рөлі зерттелген, бірақ тек соңғы жылдары ғана нақты ақша аударымдарын зерттеуге көңіл бөліне бастады. Орталық Азия республикаларының шаруашылықтарында ақша аударымдары бойынша салыстырмалы зерттеулер әлі жүргізілген жоқ.

Кейбір зерттеулер көрсеткендей [5,6,7,8,9,10] ақша аударымдары Орталық Азиядағы мигрант үй шаруашылықтарында ең алдымен, халық тұтынатын тауарларды сатып алу үшін пайдаланылады. Өңірдегі еңбек көші-қон ағындары және ақша аударымдары көлемі ұлғаюға бейім болғандықтан, аударым көлемі артқандықтан барлық көп шұғыл тұтыну үшін ақша аударымдарын пайдалану ғана емес, сонымен қатар дамыту үшін қолдану керек. Аударымдарды қолдану және дамыту үшін мына мәселелерді жан-жақты қарастыру керек: аударым көлемі мен әдісі, мигранттық шаруашылықтың ұлттық экономиканың рөлі. Бұл мақала осы мәселелерді талдауға арналған.

Негізгі бөлім: Қазақстан Орталық Азия көші-қон жүйесінің орталығы ретінде.

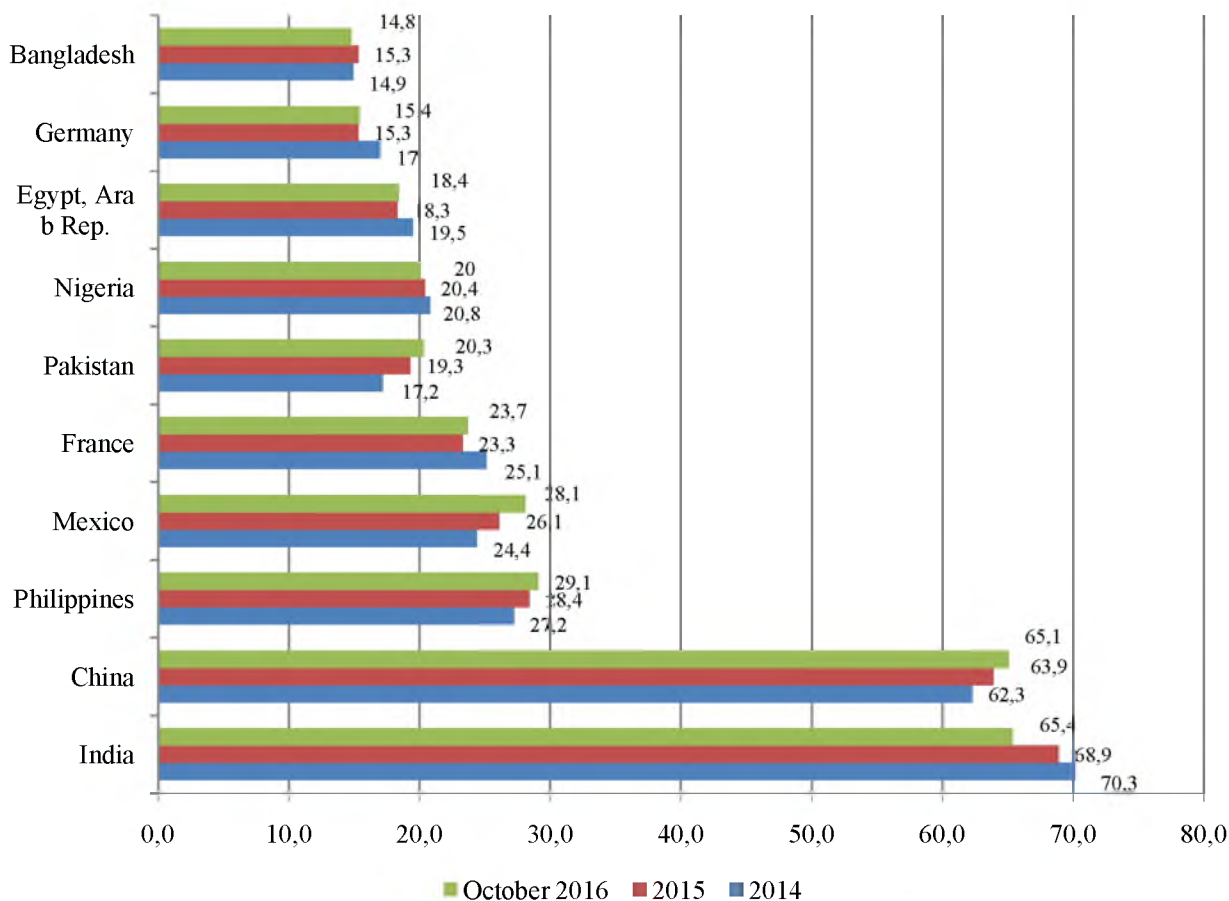
Халықаралық көші-қон, қоғамның барлық аспектілеріне әсер ететін жан-жақты құбылыс. Сонымен қатар, жеке және мемлекеттік, кез келген елдің шекаралық ынтымақтастық ажырамас бөлігі болып табылады. Бүгін, көші-қон мәселелері әлемдегі ең маңызды мәселелердің бірі болып отыр. 90-шы жылдардың басынан бастап XX ғасырдың, көші-қон қозғалыстарының ауқымы кең етек алды. БҰҰ-ның халық бөлімінің мәліметі бойынша, XXI ғасырдың басында көші-қон айналымының әлемдік қоғамдастығына 218 ел «жұмылған» болатын. Туған немесе азаматтығы өз елдерінен тыс өмір сүретін адамдардың саны, 175 млн-ға бағаланып отыр, бұл жалпы әлемдік халықтың 3% -ын құрайды [11].

1990-шы жылы посткеңестік аумақта құрылған миграциялық жүйеде, енді ғана көші-қон жүйесіне кіріп жатқан Қытай Орталық Азиямен және Ресеймен миграциялық қарым-қатынаста ерекшеленеді. Ресейден және Орталық Азиядан Қытайға өтетін миграциялық ағымдар қысқа мерзімді туристік немесе іскерлік сапарлармен байланысты. Қытайдан Ресейге және Орталық Азияға шығатын көші-қон қозғалысы қытай мигранттарының қабылдаушы ел экономикасының, құрылыс, ауыл шаруашылығы және сауда секторларының ұзақ мерзімді жұмыспен қамтуымен байланысты. Алайда, Пекин Қазақстанмен және бүкіл Орталық Азия өңірінде оның қатынастарының тұрақсыздандыруға жол беріп, демографиялық саясатты кеңейтуге басымдық береді деп елестету мүмкін емес [12].

Қазақстандағы алғашқы инвесторлардың бірі Түркия, өз бизнесін дамыту үшін кризистік 1994 жылы басқа инвесторлардан ерекшеленіп елімізге капитал сала бастады. Түркия, бір жағынан, құрылыс саласындағы шұғыл қажеттілікті қанағаттандырды, ал екінші жағынан Қазақстанның экономикасына айтарлықтай капитал инвестициялады.

Ең жақын және қарқынды көші-қон байланыстары Ресей мен Орталық Азия мемлекеттері арасында болды. Ресей мен Қазақстан арасындағы мигранттар айырбасы тұрғылықты тұруға көшетіндер болса, ал қалған республикалар, ең алдымен Ресейге, екіншіден Қазақстанға арзан және тәжірибесіз жұмыс күшін жібереді. Статистика 600 мың Тәжікстан азаматы және 350 мың Қырғызстан азаматы еңбек мигранттары екенін көрсетті, олардың 80%-дан астамы Ресейге, ал қалғандары Қазақстанға жіберіледі [13]. Түрлі сараптамалық бағалаулар бойынша, елдегі реттелмейтін еңбек көші-қоны 300-500 мыңнан 1 млн-ға адамды құрайды. Адамдар жыл сайын, негізінен Қырғызстан, Тәжікстан және Өзбекстан елдерінен келеді [14].

Орталық Азия өңірі елдерінен келетін еңбек көші-қоны Қазақстан үшін тек білікті емес еңбек күшімен ғана емес, білікті еңбек күшінің негізі болып есептеледі. Алдағы жылдары Ресей бұдан былай, ішкі еңбек нарығында көптеген ішкі демографиялық және әлеуметтік проблемалар мен қиындықтар себебінен Қазақстан үшін білікті кадрлардың донор болуды тоқтатады. Сонымен қатар, соңғы 10-15 жылда, Қазақстанда және өңірде еңбек миграциясының «итеруші» және «артымды» факторлары арасында аз өзгеріс болды.

Сурет 1 – Мигранттардың ең көп ақша аударым көлемі бойынша әлемнің он мемлекеті, 2014, 2015 жылдар мен 2016 жылдың қазаны, миллиард АҚШ доллары
 Дереккөз: The World Bank, Migration and Remittances Team, Development Prospects Group.
 Migrant remittance Inflows (US\$ million). Date: October 2016

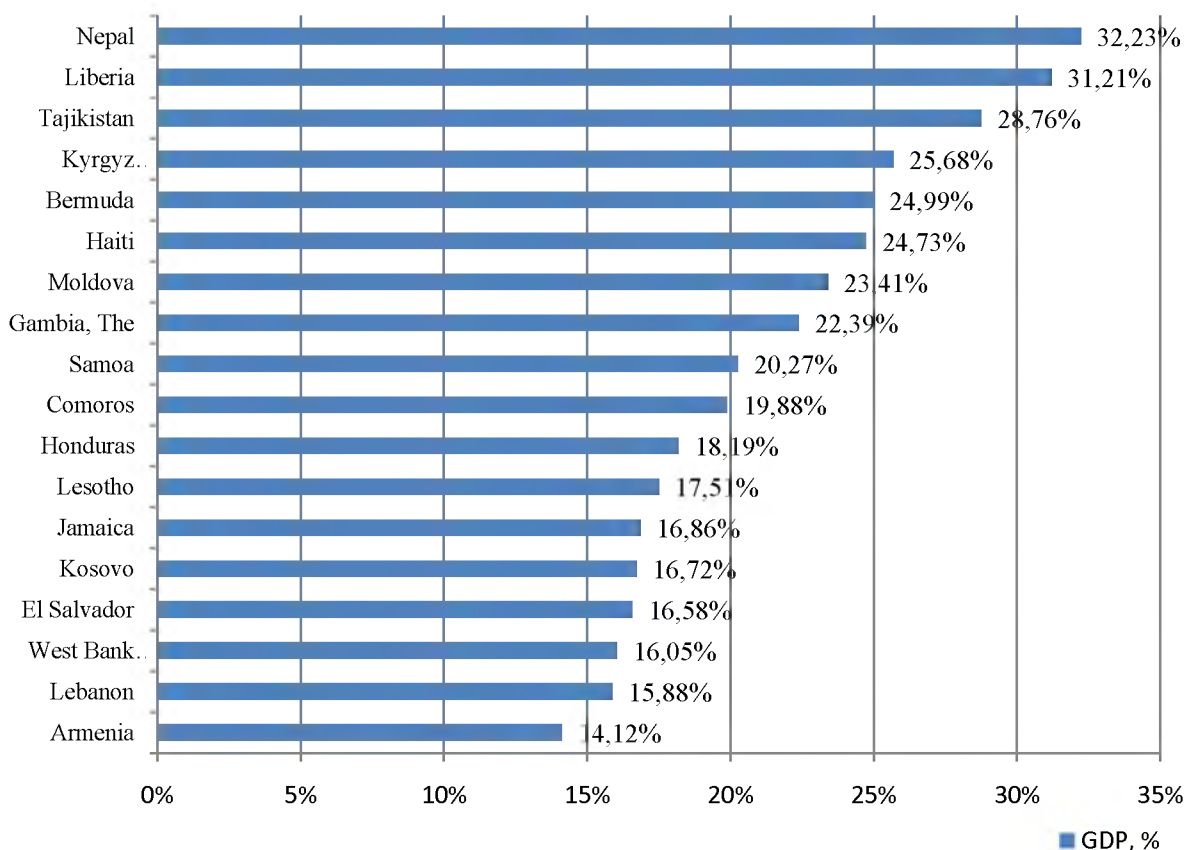
2000 жылы Қазақстанның мигрант жұмысшылардың аймақтық қабылдау орталығы, және аймақтағы басқа да республикалар - Қырғызстан, Тәжікстан, Түркіменстан және Өзбекстанның еңбек мигранттарын жіберуші елдерге айналуы - нарықтық экономикаға көшуге және әлемдік нарықта енгізуге, Орталық Азия республикаларының біркелкі экономикалық дамуына, еліміздің демографиялық потенциалдар айырмашылығының, сұраныстың өңірлік еңбек нарығында және оның жеткізуіне байланысты (Орталық Азиядағы еңбек күшінің артуы және Қазақстан Республикасының білікті кадрлардың тапшылығы).

Географиялық жақындығы, қолайлы климаттық жағдайлар, көші-қон режимдерді либерализациялау, этникалық және мәдени жақындығы және басқа да факторлар маңызды рөл атқарады. Макроэкономикалық тұрақтандыру және 2000 жылы Қазақстан экономикасының өсу аясында өмір сүру деңгейі артты. Еңбек көші-қоны ретінде Ресей азаматтары белсене қатысады. Бұл тарихи, әлеуметтік және экономикалық себептерге, бірлескен шекара, диаспора және іскерлік байланыстарға қатысты болып табылады [15].

Қытайдан транзиттік көлік бағытын салу, әсіресе Қытайдың Сауда және солтүстік-батыс Қытайда Шыңжаңдағы (ШҰАА) экономикалық қатынастар және көші-қон алмасу бастамасымен қатысты, сондай-ақ (соңғы екі жылда дағдарысты қоспағанда) ұлғайту үрдісі және қарқындалу үшін Еуропада «Бір белдік, бір жолы» салынды. Бүгін, назарға көші-қон процестерінің «Қытай факторы» түсінігін, әсіресе, сауда көші-қоны және Қазақстан Республикасында тұрақты тұруға арналған миграциясы, толық емес болып отыр [16].

Бір мезгілде Қазақстанның заманауи еңбек көші-қонының аймақтандыру процесі барынша жаһандық өзгерістерге бейім. Бұл бай табиғи ресурстарға, шетелдік инвестициялар және тартылған бизнеске, оның дамуына, трансұлттық компаниялардың, халықаралық басшылардың және мамандардың саны өсуіне байланысты.

Экономикалық өмірдің жаһандануы жергілікті қызметкерлердің ұтқырлығына әсер етті. Енді Қазақстан сарапшылары ТМД елдерінде ғана емес, сонымен қатар дамыған Батыс елдерінде де жұмыс істейді. Ал бұл жаңа технологиялық және нарықтық экономика жағдайында білім беру және тәжірибесі бар әлемдік еңбек нарығына мамандарды қосу, 1990 жылдары керісінше өмір сүру үшін мәжбүрлі еңбек көші-қоны болған, ал қазір өзін-өзі жүзеге асыру және өзін-өзі дамыту үшін мүмкіндіктер іздейді.

Сурет 2 – Мигранттардың салыстырмалы түрде көп ақша аударым көлемі бар әлем мемлекеттері мен территориялары, 2015 жыл, сәйкес мемлекеттердің ЖІӨ-нен %

Дереккөз: The World Bank, Migration and Remittances Team, Development Prospects Group. Migrant remittance Inflows (US\$ million). Date: October 2016.

Мигранттардың ақша аударымдарының динамикасы мен көлемі.

Мигранттардың халықаралық ақша аударымдарының негізгі үлесі салыстырмалы түрде аз елдерді құрайды. Олардың шамамен үштен екіден жоғарғы бөлігі 20 алушы елдерге жіберіледі (66% - 2013 жылы, 67% 2014 жылы). Жаһандық ақша аударымдарының үштен бір бөлігі соңғы жылдары Үндістан, Қытай, Филиппин және Мексика елдерінің үлесіне тиесілі.

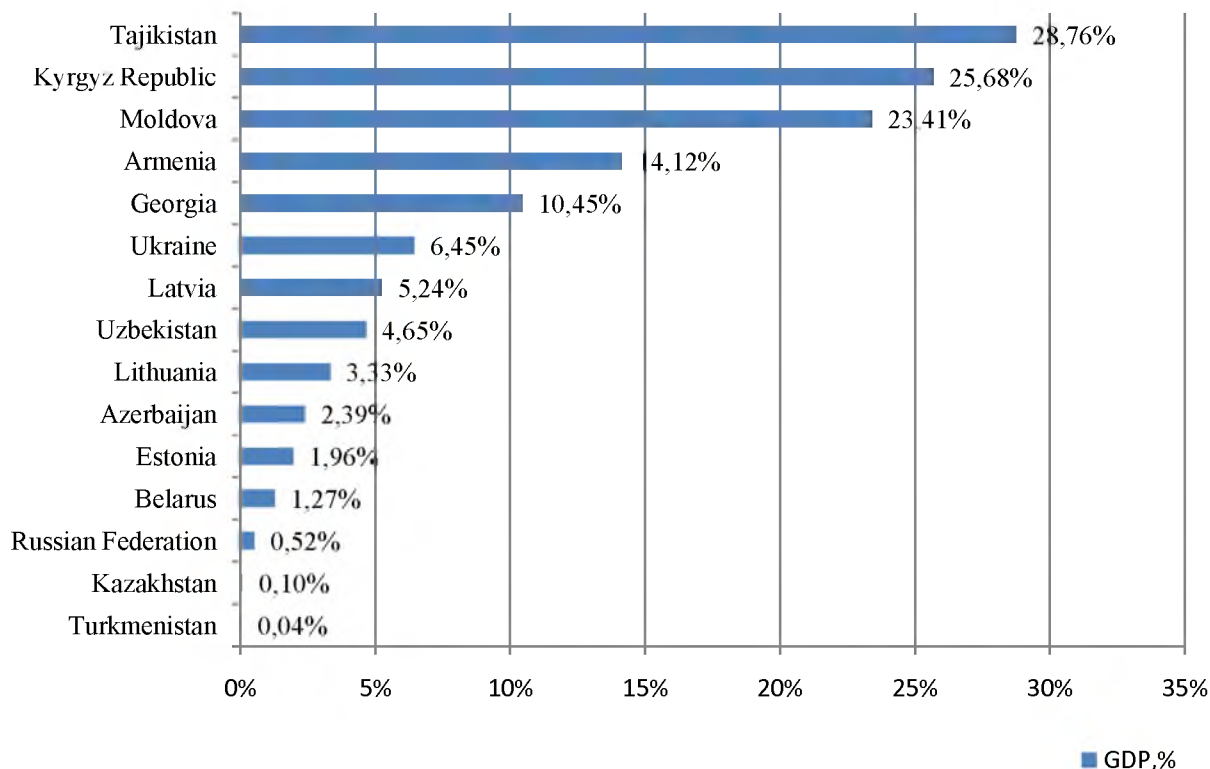
2015 жылы ақша аударымдарының ірі сомалары түскен елдердің тізімінде, қайтадан Үндістан (68,9 млрд АҚШ доллары) бірінші орынды иеленді. Екінші орында Қытай болса (63,9), келесі тізімдегі елдер айтарлықтай артта қалды - Филиппин (28,4), Мексика (26,1), Нигерия (20,4) және Пәкістан (19,6). (сурет 1). Бұл 5 елдегі көрсеткіш дамушы елдерге жіберілген барлық ақша аударымдарының жартысын (52,4%) құрады.

Осымен қатар, 2015 жылда мигранттардың ең көп ақша аударым көлеміне ие мемлекеттердің қатарына кейбір дамыған мемлекеттер де кіреді. Франция (23,3 миллиард АҚШ доллары), Германия (15,3), Испания (10,2), Бельгия (9,9) – бұндай қаржылық ағындар оларға көбіне басқа дамыған мемлекеттерден келеді. Алайда, абсолюттік шамасы бойынша едәуір салмақты бола тұра, бұл қаражаттар аталған мемлекеттерде өндірілген жалпы ішкі өнім (ЖІӨ) көлеміне қарағанда мардымсыз болып табылады: ЖІӨ-нен 0,4-дан 0,8% дейін, және тек Бельгия үшін айтарлықтай салмақты алады - ЖІӨ-нен 2,2%.

Экономикалық даму деңгейі төмен мемлекеттерде мигранттардан түсетін ақша аударым көлемі керісінше оладың ЖІӨ көлеміне қарағанда айтарлықтай салмақты құрайды (сурет 2). Непал, Либерияда мигранттар жолдайтын ақша аударымдары олардың ЖІӨ-нің үштен бірін құрайды, ал Тәжікстан, Қырғызстан, Молдавияда – шамамен төрттен бірін.

Ақша аударымдары ЖІӨ-нің кемінде 10% құрайтын 26 мемлекеттердің көбісі экономикалық дамушы мемлекеттер болып табылады [17].

Айтылып кеткен үш мемлекеттерден басқа – бұрынғы КСРО одақтас мемлекеттерден басқа Армения, Грузия, Өзбекстан да кіреді (сурет 3). 2015 жылы халықаралық мигранттардың ақша аударым көлемі Арменияда ЖІӨ-нің 14,1% құрады, Грузияда - 10,4%, Украинада - 6,45%, Латвияда – 5,24%, Өзбекстанда – 4,6%. Ақша аударым көлемі басқа мемлекеттерге - бұрынғы КСРО одақтас мемлекеттерінде ЖІӨ-нің 4 % - нан аспайды. Қазақстан, Ресей мен Түркіменстанда мигранттардың ақша аударым көлемі ЖІӨ-нің 10 % ғана құрайды.

Сурет 3 - Мигранттардың бұрынғы КСРО одақтас мемлекеттеріндегі ақша аударым көлемі, 2015 жыл, сәйкес мемлекеттердің ЖІӨ-нен %

Дереккөз: The World Bank, Migration and Remittances Team, Development Prospects Group. Migrant remittance Inflows (US\$ million). Date: October 2016.

Жақын шетел мемлекеттеріндегі аударымдар мигранттардың еңбек қызметімен және резиденттердің ТМД елдерінен өз отанына қаражаттардың қайтарымсыз аударуымен байланысты.

2015 жылға Қазақстаннан ТМД елдеріне 955 млн. АҚШ дол. жіберілді, бұл 2014 жылға қарағанда 39 млн. долл.-ға кем. Қазақстаннан жіберілген қаражаттарды алатын маңызды мемлекеттерге Ресей Федерациясы, Қытай, Түркия, Өзбекстан және Қырғызстан жатады (кесте 1).

Кесте 1 - 2013-2015 жж. Қазақстандағы физикалық тұлғалардың қаражат аударымдарының сомасы, млн. АҚШ долл.

Мемлекет	2013	2014	2015	Барлығы	Дәреже
Ресей Федерациясы	671,6	624,95	649,11	1945,66	1
Қытай	392,1	254,8	153,93	800,83	2
Түркия	308,7	277,4	182,55	768,65	3
Өзекстан	155,8	191,87	159,1	506,77	4
Қырғызстан	66,1	73,82	62,63	202,55	5
Германия	56,6	46,7	32,4	135,7	6
АҚШ	46,3	30,4	34,15	110,85	7
Азербайджан	33,4	34,47	20,63	88,5	8
Украина	33,9	26,58	22,45	82,93	9
Армения	15,7	17,52	13,79	47,01	10
Тәжікстан	11	11,87	15,74	38,61	11
БАӘ	12,3	11,7	6,63	30,63	12
Беларусь	9,4	10,29	7,82	27,51	13
Ұлыбритания	7,6	9,1	5,31	22,01	14
Грузия	6,7	8	4,78	19,48	15
Чехия	5,7	6,6	3,89	16,19	16
Корей Республикасы	6,1	6,4	3,22	15,72	17
Литва	9,1	4,4	1,2	14,7	18
Италия	4,6	6,3	2,49	13,39	19
Канада	5,2	4,6	3,22	13,02	20
Греция	4,9	5,2	1,94	12,04	21
Швейцария	2,4	3,2	2,87	8,47	22
Польша	3,8	2,9	1,67	8,37	23
Үндістан	3,2	3	2,04	8,24	24
Израиль	3,2	2,9	2,11	8,21	25
Молдова	1,9	1,8	3,29	6,99	26
Түркіменстан	1,3	0,86	0,69	2,85	27
Латвия	1,3	0,8	0,7	2,8	28
Малайзия	0,5	0,6	0,41	1,51	29

Дереккөз: ҚР Ұлттық банкі <http://www.nationalbank.kz/>

Кесте 1 –де 2013 жылдан бастап бақыланған мәліметтер көрсетілгендей, ақша төлем жүйесі бойынша мигранттардың 2016 жылы жіберген аударым айналымы 2013 жылға салыстырғанда 1 996 млн. АҚШ долл.-нан 1 466 млн. АҚШ долл. дейін қысқарды.

Қазақстандағы физикалық тұлғалардың қаражат аударымдарының едәуір бөлігі Ресей, Қытай мен Түркияға жіберіледі, оларға барлық аударымдардың 50% жуығы келеді. Ұлттық банктің сарапшыларының ойына сай, Қытай, Германиядағы аударымдардың бөлігі ҚР-на ұйымдастырылмаған сауда каналдары арқылы кіргізілетін тауарлардың төлем қаражаттарын жіберуімен байланысты болуы мүмкін. Алайда, ҚР заңнамасына сай, инвестиция, кәсіпкерлік қызмет және т.с.с жүзеге асырылатын валюталық операцияларға тыйым салынады.

Жіберушілер қатарына Қазақстанның азаматтары да кіреді: шет елде оқитын студент-балаларына ақша жіберетін ата-аналар мен қартайған ата-анасына ақша жіберетін үлкендер. Жіберушілер қатарында тағы да ҚР уақытша өмір сүретін қазақстандық және шетелдік азаматтар бар: іс-сапардағы бизнесмендер мен мамандар, жеке мақсаттарына байланысты аударымдарды жүзеге асыратын туристтер және т.б. ҚР-нен ақша трансферттері жүзеге асырылатын мемлекеттердің ішінде Ресей бірінші орында. ҚР Ұлттық банктің мәліметтеріне сай, РФ-на жылына білім мен медициналық қызметтерді төлеуге \$ 650 млн. долл. шамасында жіберіледі.

ҚР-да Қазақстанға табыс үшін келетін шетелдік жұмысшылар мен мамандардың ақша аударым көлеміне баға беретін республикалық көрнекі зерттеулер жүргізілмеді, алайда жылдық аударым динамикасы ресми каналдар бойынша трансферттердің көбісі солардан екенін көрсетті.

ТМД мен ТМД-дан сырт елдерде ақша аударым динамикасы мезгілдік ауытқуды көрсетеді: үшінші тоқсанда көтеріліп, төртінші тоқсанда (қыркүйек-қарашада) максимумға жетеді. Бұл уақыт еңбек қызметінің аяталып, еңбекақыны төлейтін кез. Кейін аударымдар мигранттардың өз еліне оралған кезінде, яғни 1-ші тоқсанда төмендейді.

ҚР Ұлттық банкінің ресми мәліметтеріне сай, 2015 жылы резиденттер мен бейрезиденттер Қазақстаннан Өзбекстанға - \$ 160 млн. АҚШ долларын, Қырғызстанға - \$ 63 млн., Украинаға - \$ 22 млн., Тәжікстанға - \$ 15 млн., \$ 38 млн. доллардай Күнгей Кавказ республикаларына жіберілді (Азербайджан, Армения, Грузия). Сонымен қатар, АҚШ-тың өзіне - \$ 34 млн., Түркияға - \$ 182 млн. жіберілді.

2005 жылы Елена Садовская жүргізген әлеметтік зерттеулер нәтижесі [8] көші-қондар мен ақша аударымдар («миграндолларлар») Орталық Азия мемлекеттеріндегі мигранттық үй шаруашылығының күн көріс стратегиясы екенін айғақтады.

Әлемдік Банктің мәліметтеріне сай, Қазақстанда тапқан «миграндолларлар» көбіне тамаққа - 55,7% және жаңа зат сатып алуға - 47,2% кетеді: Жауап берушілердің 30,3% шетелде тапқан ақшалар оларға тек ең керектілермен қамтамасыз етуге мүмкіндік береді деп ойлайды. Сұхбаткерлердің 22,5% мигранттық табысын емдеуге, дәрі сатып алуға кетеді. Сұхбаткерлердің 22,5% ата-анасына және балаларына ақшалай көмегін береді.

Ақша аударымдарын қолдану мемлекеттік ерекшеліктерге ие. Мысалға, Өзбекстан мен Қырғызстанның кедейірек мигрант шаруалар өздерінің табыстарын көбіне негізгі күнделікті қажеттіліктеріне жұмсайды: тамақтану - 56,7% мен 63,3%, сәйкесінше және киім сатып алу - 46,5% мен 54,1% сәйкесінше. Қазақстанда ұзақ жылдар бойы жұмыс істейтін Тәжікстандық мигранттар (Елена Садовскаяның зерттеуіне сай, сұрастырған тәжікстандық мигранттардың 71% 5 жылдан астам табыс табуға басқа елге шығады) ақша аударымдарын туыстарына ақшалай көмек көрсету үшін (47,1%), емдеуді төлеу үшін (35,3%) және қымбат заттарды сатып алу үшін жүзеге асырады. Отанындағы туыстарына ақшалай көмектесетін мигранттардың үлесі тәжікстандық мигранттарда өзбекстандықтардан (14,2%) және қырғызстандықтардан (15,3%) көбірек.

Аударымдар той өткізу үшін ақша жинауға көмектеседі. Ауылдық жерлерде тойда қымбат сыйлықтар сыйлап, барлық туыстар мен көршілерді шақырып, ата-анаға бірнеше жылдық жалақыны талаптандырады. Көбірек сомманы жинаған кезде мигранттардың аударымдары үй, пәтер не ремонтқа, электрлік тұрмыстық техникалар сатып алуға, ЖОО, колледж, мектептегі оқуды төлеуге жұмсалынады, бірақ инвестицияға жіберілу үлесі өте аз [18,19,20].

Жұмысшы мигранттардың жалпы ақша аударым көлемдерін анықтауда құбылыстың жаңашылдығына, есептің жоқтығына, әдістеме мен индикаторлардың ұғынықсыздығына қатысты кейбір қиыншылықтар бар [21]. Келесідей әртүрлі өзгерістерді де есепке алған жөн: жұмысшы мигранттардың еңбек ету аясы, еңбек қызметі ұзақтығы, орташа жалақы, аударымдардың мерзімділігі, елге жіберілетін ақша аударымдардың орташа көлемі, жіберілетін елдің географиялық жақындылығы/алыстылығы, диаспорлар мен тапқан ақша жібертілетін «мигранттық байланыстардың» бар болуы.

Қорытынды. Қазақстан мен Орталық Азиядағы 25-жылдық тарихы бар көші-қон қозғалысында келесідей негізгі заңдылық қалыптасқан.

Біріншіден, Орталық Азияда Қазақстанның орталығымен субөңірлік көші-қон жүйесі қалыптасып, Қытайдың батысындағы Синьцзянды трансшекаралық орын ауыстыруға тарту белсенді жүргізіліп жатыр.

Екіншіден, көші-қон түрлерінің ОА елдерінің әлеуметтік-экономикалық трансформациясын тартатын еңбек көші-қоны басымдылығының диверсификациясы орын алууда.

Үшіншіден, еңбек, сауда және бизнес-миграциясы мен үй шаруашылығындағы, қауым, ұлттық экономикалардағы ақша аударымдардың экономикалық рөлі арта түсті. Кейбір мемлекеттерде, мысалы Тәжікстанда, аударым көлемі ЖІӨ-нің 50%-на дейін сай келіп, тура шетел инвестициялар мен дамыту мақсатындағы халықаралық ұйымдардың ресми көмегінен айтарлықтай асады.

Кейін, төртіншіден, Қазақстанда және ОА-да уақытша миграция таралған, алайда ақырындап уақытша көші-қоннан тұрақтыға өзгеру тенденциясы қалыптасуда (тұрақты мекен-жайға көшу мен ҚР азаматтығын алу). Бұл, сонымен қатар, жаһандық тренд.

Бесіншіден, ұйымдарда диаспоралардың, көші-қонды қолдау, олардың мигранттармен сұрақтарды шешудегі қатысу рөлі өсуде.

2000 жылдары Орталық Азияда жаһандану трендтері нығаюда: бір жағынан, капитал, технология, қызмет көрсету мен тауарлардың шалғайдағы өңір түпкіріне енуі тездетілуде. Екінші жағынан, ОАР мемлекеттерінен жұмыс күшінің халықаралық миграциясы өсуде. Қырғызстан мен Тәжікстан секілді мемлекеттерде сыртқы еңбек көші-қонына 25 тен 35% дейін экономикалық белсенді халық тартылынады. Бұл өз кезегінде коммуникация жүйесінің таралуына, ақша аударымдарының халықаралық электронды жүйесінің дамуына ықпалын тигізеді. Аударым жүйелері миграциялық үй шаруашылықтардың мүшелеріне шетелде жұмыс істейтін мигранттардан трансферт алуға мүмкіндік береді.

ОАР-ның әртүрлі өңірлеріндегі ең кедей үй шаруашылықтарында «миграндолларлар» күнделікті қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін қолданылады: тамақтарды, киімдерді, дәрілерді сатып алу, ата-аналар мен балаларына ақшалай көмек беру. Одан көбірек сомма жиналған кезде, мигранттардың аударымдары үй, пәтер не жөндеу жұмыстарына, электрлік тұрмыстық техникалар сатып алуға, ЖОО, колледж, мектептегі оқуды төлеуге жұмсалынады, бірақ инвестицияға жіберілу үлесі өте аз.

Автордың зерттеуі Орталық Азия республикаларында әлі еңбек көші-қоны мен ақша аударымдары даму стратегиясы емес, күн көріс стратегиясы екенін көрсетті. «Миградолларлар» әлі мигранттық бірлестіктердің дамуына сирек қолданылады (жергілікті мектептер, жолдар, көпірлер, коммуникациялық инфрақұрылымдардың жөндеуі не құрылысына). ОАР үкіметі ұлттық экономика даму мақсатына аударымдарды практикалық қолдану механизмдерін жасамады.

Ақша аударымдары - кету мемлекеттерінде кейдейлікті төмендететін маңызды фактор, әсіресе Қырғызстан мен Тәжікстан секілді мемлекеттерде. БҰҰДБ мәліметі бойынша, бұл мемлекеттерде ақша аударымдары 2000 жылдардың басында барлық халықтың сәйкесінше 44,4% пен 60% құрады. Ол ОАР мемлекеттері мен барлық өңірдің тұрақтылығына әсер етін, жағымды әлеуметтік-экономикалық рөл ойнайды.

Орталық Азияның кейбір мемлекеттерінде, мысалы Қырғызстан мен Тәжікстанда ақша аударымдардың жалпы көлемі ЖІӨ едәуір бөлігін құрайды (25% және көп), және кейбір бағалауларға сай, соңғы жылдары ОАР мемлекеттеріне даму мақсатындағы жылдық ресми халықаралық көмек көлемі мен шетелдік инвестицияларды шамадан асырылды.

Аударымдар ЖІӨ-нің азғантай бөлігін қамтығандықтан, кету мемлекеттерінің үкіметтері жеке үй шаруашылықтарын ғана емес, сонымен қатар көші-қон бірлестіктері мен ұлттық экономиканы дамытатын мигранттардың ақша аударымдарын тиімді қолдану жүйесін жасау арқылы еңбек миграциясын реттеу керек. Даму мақсатындағы инвестицияларды ынталандыратын шаралардың бірі аударымдарды қолма-қол ақшамен емес, мигранттың банктік шоты арқылы ұйымдастыру мен медициналық сақтандыру, білім алу, ипотека, жергілікті ұйымдардың жобаларына жарналарды ынталандыру болуы мүмкін еді. Жергілікті бизнеске инвестицияларды, өндірістің дамуына несие беруді, жергілікті ұйымдардағы әлеуметтік және экономикалық жобаларға төмен пайызбен несие ұсынуды ынталандыру керек.

Даму мақсатында мигранттардың ақша аударымдарын қолдануды ынталандыруға бағытталған нормативті-құқықтық база мен практикалық механизмдерді дайындау – Орталық Азия республикаларындағы заң шығарушы және атқарушы органдардың жаңа әрі маңызды қызмет бағыты.

ӘДЕБИЕТ

[1] Sirkeci, I., & Cohen, J. H. (2015). Measuring impact and the most influential works in Migration Studies. *Migration Letters*, 12(3), 336-345.

[2] ICMPD (2006), Overview of the CIS Migration Systems, International Centre for Migration Policy Development, Vienna.

[3] Масанов Н. Миграционные метаморфозы Казахстана в движении добровольном и вынужденном. Постсоветские миграции в Евразии / Под ред. А.Р. Вяткина, Н.П. Космарской, С.А. Панариной. - М., 1999: Наталис. - 127—152.

[4] Корещая-Гарман В. А. Социально-демографический потенциал регионального развития: Экономика региона. — 2016. — Т. 12, вып. 2. — С. 471-484

[5] Садовская Е.Ю. Трудовые миграции в Центральной Азии: формирование региональной миграционной системы или процесс глобализации? М.: 2005

[6] Садовская Е.Ю. Трудовые миграции в Казахстане в 2000-е годы: новейшие тенденции. Алматы. 2005

[7] Садовская Е.Ю. Денежные переводы трудовых мигрантов в Республике Казахстан // Труд в Казахстане.- 2006. - № 4;

[8] Садовская Е.Ю. Денежные переводы трудовых мигрантов и их роль в мигрантских домохозяйствах в республиках Центральной Азии // Центральная Азия и Кавказ, №2, 2006.

[9] Садовская Е., Олимова С., Трудовая миграция в странах Центральной Азии, Российской Федерации, Афганистане и Пакистане. Аналитический обзор. Европейская Комиссия, МОМ. – Алматы. 2005/

[10] Олимова С., Боск И., Трудовая миграция из Таджикистана. МОМ, Научно-исследовательский центр «Шарк». Душанбе, 2003.

[11] IOM (2015), World Migration Report 2005: Migrants and Cities: New Partnerships to Manage Mobility, Geneva: International Organisation for Migration

[12] Кожирова С. Б. Китайская миграция как элемент региональной безопасности : автореф. дис. ... д-ра полит. наук. Астана, 2009

[13] Алькеев А. К., Сенюткина И. Ю. Проблемы распространения незаконной миграции на территории центрально-азиатского пространства—как причина повышения уровня транснациональной преступности в регионе. – 2013.

[14] Трудовая миграция в Республике Казахстан // Молодежный научный форум: Общественные и экономические науки: электр. сб. ст. по материалам II студ. междунар. заочной науч.-практ. конф. — М.: «МЦНО». — 2013 —№ 2 / [Электронный ресурс] — Режим доступа. — URL: [http://nauchforum.ru/archive/MNF_social/2\(2\).pdf](http://nauchforum.ru/archive/MNF_social/2(2).pdf)

[15] Е.Садовская. International Migration to Kazakhstan in the Period of Sovereign Development. Казахстан Спектр. Научный журнал. 2016/1 (75) – 7-43 С.

[16] Артюхова Ю.С. Китайская диаспора как фактор внешнеполитического влияния КНР. URL: www.mpa.ru

[17] Щербакоева Е.М. Денежные переводы международных мигрантов: 2014 год /Демоскоп Weekly. 2015. № 641-642. URL: <http://demoscope.ru/weeklv/2015/0641/barometer641.pdf>

[18] Kurmanov, N., Beisengaliyev, B., Dogalov, A., Turekulova, D., & Kurmankulova, N. (2016). Raw-material-intensive Economy and Development of Small and Medium-sized Enterprises in Kazakhstan. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 6(4), 1440-1445.

[19] Kurmanov, N., Tolysbayev, B., Aibossynova, D., & Parmanov, N. (2016). Innovative activity of small and medium-sized enterprises in Kazakhstan and factors of its development. *Економічний часопис-XXI*, 158(3-4 (2)), 57-60.

[20] Kurmanov, N., Turekulova, D. D., Doskeyeva, G., & Alina, G. (2016). A Research on Innovation in Small and Medium-Sized Enterprises: The Case of Kazakhstan. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 6(3).

[21] Kurmanov, N., Yeleussov, A., Aliyev, U., & Tolysbayev, B. (2015). Developing Effective Educational Strategies in Kazakhstan. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 6(5), 54.

REFERENCES

[1] Sirkeci, I., & Cohen, J. H. (2015). Measuring impact and the most influential works in Migration Studies. *Migration Letters*, 12(3), 336-345.

[2] ICMPD (2006), *Overview of the CIS Migration Systems*, International Centre for Migration Policy Development, Vienna.

[3] Masanov N. Migracionnye metamorfozy Kazahstana v dvizhenii dobrovol'nom i vyzhdenom. *Postsovetskie migracii v Evrazii / Pod red. A.R. Vjatkina, N.P. Kosmarskoj, S.A. Panarina. - M., 1999: Natalis. - 127—152.*

[4] Koreckaja-Garmash V. A. Social'no-demograficheskiy potencial regional'nogo razvitiya: *Jekonomika regiona. — 2016. — T. 12, vyp. 2. — S. 471-484*

[5] Sadovskaja E.Ju. *Trudovye migracii v Central'noj Azii: formirovanie regional'noj migracionnoj sistemy ili process globalizacii? M.: 2005*

[6] Sadovskaja E.Ju. *Trudovye migracii v Kazahstane v 2000-e gody: novejshie tendencii. Almaty. 2005*

[7] Sadovskaja E.Ju. *Denezhnye perevody trudovyh migrantov v Respublike Kazahstan // Trud v Kazahstane. 2006. № 4;*

[8] Sadovskaja E.Ju. *Denezhnye perevody trudovyh migrantov i ih rol' v migrantskih domohozjajstvah v respublikah Central'noj Azii // Central'naja Azija i Kavkaz, №2, 2006.*

[9] Sadovskaja E., Olimova S., *Trudovaja migracija v stranah Central'noj Azii, Rossijskoj Federacii, Afganistane i Pakistane. Analiticheskij obzor. Evropejskaja Komissija, MOM. — Almaty. 2005/*

[10] Olimova S., Bosk I., *Trudovaja migracija iz Tadzhikestana. MOM, Nauchno-issledovatel'skij centr «Shark». Dushanbe, 2003.*

[11] IOM (2015), *World Migration Report 2005: Migrants and Cities: New Partnerships to Manage Mobility*, Geneva: International Organisation for Migration

[12] Kozhirova S. B. *Kitajskaja migracija kak jelement regional'noj bezopasnosti : avtoref. dis. ... d-ra polit. nauk. Astana, 2009*

[13] Al'keev A. K., Senjutkina I. Ju. *Problemy rasprostraneniya nezakonnoj migracii na territorii central'no-aziatskogo prostranstva—kak prichina povysheniya urovnja transnacional'noj prestupnosti v regione. — 2013.*

[14] *Trudovaja migracija v Respublike Kazahstan // Molodezhnyj nauchnyj forum: Obshhestvennye i jekonomicheskie nauki: jelekt. sb. st. po materialam II stud. mezhdunar. zaочноj nauch.-prakt. konf. — M.: «MCNO». — 2013 — № 2 / [Jelektronnyj resurs] — Rezhim dostupa. — URL: [http://nauchforum.ru/archive/MNF_social/2\(2\).pdf](http://nauchforum.ru/archive/MNF_social/2(2).pdf)*

[15] E.Sadovskaja. *International Migration to Kazakhstan in the Period of Sovereign Development. Kazakhstan Spekt. Nauchnyj zhurnal. 2016/1 (75) – 7-43 S.*

[16] Artjuhova Ju.S. *Kitajskaja diaspora kak faktor vneshnepoliticheskogo vlijaniya KNR. ULR: www.mpa.ru*

[17] Shherbakova E.M. *Denezhnye perevody mezhdunarodnyh migrantov: 2014 god /Demoskop Weekly. 2015. № 641-642. URL: <http://demoscope.ru/weekly/2015/0641/barometer641.pdf>*

[18] Kurmanov, N., Beisengaliyev, B., Dogalov, A., Turekulova, D., & Kurmankulova, N. (2016). Raw-material-intensive Economy and Development of Small and Medium-sized Enterprises in Kazakhstan. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 6(4), 1440-1445.

[19] Kurmanov, N., Tolysbayev, B., Aibossynova, D., & Parmanov, N. (2016). Innovative activity of small and medium-sized enterprises in Kazakhstan and factors of its development. *Ekonomichnij chasopis-HHI*, 158(3-4 (2)), 57-60.

[20] Kurmanov, N., Turekulova, D. D., Doskeyeva, G., & Alina, G. (2016). A Research on Innovation in Small and Medium-Sized Enterprises: The Case of Kazakhstan. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 6(3).

[21] Kurmanov, N., Yeleussov, A., Aliyev, U., & Tolysbayev, B. (2015). Developing Effective Educational Strategies in Kazakhstan. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 6(5), 54.

Курманов Н.А., Бактымбет С.С., Бактымбет А.С., Сатбаева А.Ж.

Казахский университет экономики, финансов и международной торговли, Астана, Казахстан

ТРУДОВАЯ МИГРАЦИЯ И ДЕНЕЖНЫЕ ПЕРЕВОДЫ: СТРАТЕГИЯ ВЫЖИВАНИЯ ИЛИ СТРАТЕГИЯ РАЗВИТИЯ?

Аннотация. Статья посвящена актуальной проблеме миграции трудовых ресурсов, исследованию денежных переводов и их роли в жизни мигрантских домохозяйств. Денежные переводы используются в мигрантских домохозяйствах Центральной Азии в первую очередь для приобретения потребительских товаров. Поскольку потоки трудовых миграций в регионе имеют тенденцию к увеличению, и объемы переводов возрастают, приобретает всю большую актуальность использование денежных переводов не только в целях потребления, но и развития. Для разработки программ использования переводов в целях развития в странах исхода и достижения необходимо всесторонне изучить эту проблему: объемы, способы переводов, роль в мигрантских домохозяйствах и национальных экономиках.

Ключевые слова: трудовая миграция, денежные переводы мигрантов, Центральная Азия, Казахстан.